

Yanina Ryier<http://orcid.org/0000-0001-7152-706X>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

yanina.ryier@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2024.4502.09

Od swoich do obcych, od obcych do swoich: transformacja wizerunku chrześcijanina w kronikach zakonu krzyżackiego XIII i XIV wieku

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest analizie przemiany pogan po ich chrzcie oraz chrześcijańskich rycerzy i nawróconych mieszkańców sąsiednich ziem pogańskich po ich zdradzie lub apostazji w trzynasto- i czternastowiecznych kronikach zakonu krzyżackiego. Biorąc pod uwagę ideologiczne tło krucjat bałtyckich, autorka prowadzi swoje badania w kontekście koncepcji inności i wyróżnia grupy swoich (chrześcijan, rycerzy zakonnych) i obcych (pogan) jako punkt wyjścia swojego badania. To rozróżnienie pozwala nie tylko zidentyfikować dwie grupy na podstawie ich przynależności do prawdziwej wiary z punktu widzenia członków zakonu, ale także prześledzić transformację, jaką przechodzą poganie po chrzcie lub chrześcijanie po zbrodniach i apostazji, oraz podkreślić metody stosowane przez kronikarzy do zobrazowania takiego transferu.

SŁOWA KLUCZE: zakon krzyżacki, krucjaty bałtyckie, rycerze, chrześcijanie, poganie, wiara, apostazja, transformacja

ABSTRACT

From the Self to the Other, from the Other to the Self: The Transformation of the Image of a Christian in the Chronicles of the Teutonic Order from the 13th and 14th Centuries

The article aims to analyse the transformation of pagans after their baptism, as well as of Christian knights and converts from the neighbouring pagan lands who betray their faith or apostatize. This study is based on the chronicles of the Teutonic Order from the thirteenth and fourteenth centuries. Considering the ideological background of the Baltic crusades, the author places her study within the framework of the concept of otherness. She distinguishes between the groups of the self (Christians, the knights of the Order) and the other (the pagans) as the foundation for her research. This differentiation allows

for the identification of the two groups based on their adherence to the true faith from the perspective of the Order's members. Moreover, it enables the tracing of the transformation experienced by pagans after their baptism and by the Christians after their acts of betrayal and apostasy. The author highlights the methods employed by the chroniclers to depict such transitions in the narratives.

KEYWORDS: the Teutonic Order, Baltic Crusades, knights, Christians, pagans, faith, apostasy, transformation

Wstęp

Kroniki z okresu średniowiecza i wczesnej nowożytności zawierają bardzo cenne materiały umożliwiające nie tylko badanie konkretnych wydarzeń i procesów zachodzących na określonych terytoriach, ale także dotarcie do światopoglądu autorów i całej epoki. Ponieważ religia odgrywała wiodącą rolę w życiu większości ludzi, badacz średniowiecza nie jest zaskoczony, że wiara i Bóg były istotnymi elementami tych narracji. Jest to szczególnie widoczne w kronikach pisanych przez kronikarzy chrześcijańskich zakonów rycerskich, zwłaszcza podczas wypraw krzyżowych. Najlepszym przykładem są kroniki zakonu krzyżackiego powstałe podczas tzw. krucjat bałtyckich, najpierw w Prusach, a następnie na Litwie (Christiansen, 1980; Urban, 1994). Chociaż głównym celem tych chronik było opisanie rozwoju zakonu jako instytucji oraz przedstawienie najbardziej poważnych wydarzeń, narracje te charakteryzują się głębokim ideologicznym kontekstem, w tym podkreśleniem roli Stwórcy w istnieniu wszelkiego życia na ziemi, Jego roli w zachowaniu stabilności i porządku w społeczeństwie, a w konsekwencji wyjaśnienia konieczności obrony wiary i walki z tymi, którzy zagrażają takiemu obrazowi świata (Miltzer, 1999, s. 73; Trupinda, 1999, s. 19; White, 2010, s. 12; Jensen, 2016).

W tym ujęciu głównym zagrożeniem dla świata chrześcijańskiego były poganie. To z nimi należało nie tylko walczyć, niszcząc wroga, ale także nieść niewiernym prawdziwe wartości i zrozumienie świata (Armstrong, 1988; Bartlett, 1994). Oczywiście takie podejście wymagało wyraźnego rozróżnienia pomiędzy grupami chrześcijan i pogan, co doprowadziło do umownego podziału na grupę swoich i obcych (Woodward, 1997, s. 18, 23; Pohl, 1998, s. 5–12; Classen, 2002; Eihmane, 2016, s. 37–51). Chociaż ta kategoryzacja, polegająca na teoriach identyfikacji i samoidentyfikacji indywidualnych w społeczeństwie oraz na przedstawieniach mentalnych i ideologicznych przedstawicieli epoki średniowiecza, od dawna przyciąga uwagę badaczy, trzecia kategoria narracyjna uczestników wspomnianej konfrontacji – kategoria swoich, którzy stali się obcymi, czyli chrześcijan,

którzy zdradzili rycerzy walczących za wiarę, lub ludzi, którzy wyrzekli się swojej wiary – pozostawała jak dotąd na marginesie zainteresowania badaczy (Ryier, 2023, s. 25–27). Niewątpliwie odstępcy nie byli odmalowani w pozytywnym świetle przez chrześcijańskich kronikarzy, co można wytłumaczyć ideologią narracji¹. W rzeczywistości apostazja była cięższym przewinieniem dla prawdziwego chrześcijanina niż zbrodnie lub ataki, których dopuszczali się poganie, ponieważ reprezentowała najstraszliwszą zbrodnię z perspektywy duchowej, zaparcie się prawdziwej wiary. Dlatego w tym przypadku ‘swój’ już nie był uznawany za jednego z grupy, ale stawał się wrogiem lub obcym. W związku z powyższym konieczne jest przeanalizowanie tego zagadnienia, aby zrozumieć miejsce, jakie przypisywano takim postaciom (nie tylko zwykłym ludziom, ale także braciom rycerzom, którzy zdecydowali się na apostazję od Pana), a ponadto wskazane jest zbadanie środków stosowanych przez autorów kronik w tworzeniu obrazu zdrajców oraz apostatów.

Chociaż badania dotyczące wizerunku pogan w narracjach chrześcijańskich były przeprowadzone przez badaczy zajmujących się pierwszymi wyprawami krzyżackimi, mechanizmy wprowadzenia zmian portretu narracyjnego ochrzczonych barbarzyńców lub odwrotnie apostatów podczas krucjat zakonu krzyżackiego w regionie bałtyckim do tej pory zostały na marginesie zainteresowań historyków (Jensen, 2016; Ehlers, 2017, s. 21–25; Murray, 2017, s. 199–224). Niniejsza praca posłuży się przede wszystkim metodą analizy porównawczej celem ukazania transformacji, jaką przeszli poganie po przyjęciu chrztu, oraz przemiany będącej udziałem rycerzy krzyżackich w następstwie zdrady, a także chrześcijan po apostazji w trzynasto- i czternastowiecznych kronikach zakonu krzyżackiego oraz zakonu kawalerów mieczowych będącego częścią tego ostatniego. Ramy czasowe badania zostały narzucone przez chronologię dostępnych kronik zakonu, które w tym konkretnym okresie opisywały konfrontację między poganami i chrześcijanami podczas tak zwanych krucjat bałtyckich, w tym na Litwie. Krucjaty te rozpoczęły się w pierwszej połowie wieku XIII i osiągnęły swój punkt kulminacyjny na przełomie

---

1 Chrześcijańska narracja średniowiecza jest zjawiskiem wielowarstwowym, którego badanie obejmuje analizę nie tylko komponentu literackiego, ale przede wszystkim kontekstu historycznego, w tym politycznego i ideologicznego. Kroniki zakonów militarnych mają swoją specyfikę ze względu na religijny charakter ich organizacji, a także określone cele realizowane przez ich twórców. Dlatego ich analiza powinna uwzględniać nie tylko komponent narracyjny, ale także metodologię perswazji i wyjaśniania stosowaną przez kronikarzy w celu uzasadnienia polityki i konkretnych działań zakonu. Więcej na temat ideologii kronik średniowiecznych zakonów chrześcijańskich znaleźć można w: Mink, 1968, s. 667–698; White, 1987; Kławiński, 2006, s. 260–276; Leighton, 2022, i inne.

XIV i XV w. (Łowmiański, 1954, s. 338–371; Urban, 1994; Rowell, 1994; Ehlers, 2017, s. 21–44).

Od obcego do swojego, od swojego do obcego: mechanizmy transformacji

Zanim przejdziemy do analizy przemian wizerunku swoich i obcych przedstawionych w kronikach zakonu, konieczne będzie zidentyfikowanie podstawowego czynnika umożliwiającego rozdzielenie tych dwóch kategorii. W kontekście ideologicznych przekonań autorów analizowanych narracji, a także krzyżackich rycerzy, takim komponentem była niewątpliwie religia (Russell, 1975). Dlatego też główny nacisk, jak wspomniano powyżej, kładziono na rozdzielenie chrześcijan i pogan, czyli sił dobra i zła (Mažeika, 2009, s. 123–130). Te kategorie staną się podstawą niniejszego opracowania.

Należy zauważyć, że stworzone kategorie swoich i obcych były warunkowe i dynamiczne. Odmienność pogan, w tym Litwinów, przedstawiona w kronikach, a także postrzeganie pogan przez średniowiecznego duchownego i kronikarza były dość niejednoznaczne i mogły się zmieniać w zależności od konkretnych okoliczności (Baronas i Rowell, 2013). W niektórych przypadkach obcy mógł stać się ‘swoim’ lub przynajmniej sojusznikiem – trzecią kategorią, pośrednią między swoim a obcym. Mogło to nastąpić w wyniku chrztu lub w następstwie udzielenia pomocy braciom (Petri de Dusburg, 1861, s. 146–147). Kronikarze przywiązywali dużą wagę do tego rodzaju wydarzeń – przemiany wrogów, ich chrztu i otrzymywania odeń pomocy – i opisywali je szczegółowo (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 684).

Z drugiej strony, ‘swój’ mógł również stać się obcym. Było to możliwe między innymi w wyniku jego zdrady lub apostazji. Nikolay von Jeroshin (2016), na przykład, wskazuje, że podczas bitew w Gesovii i Pastovii wśród Litwinów był człowiek, który wcześniej był sojusznikiem braci, ale teraz zwrócił się przeciwko nim (s. 221). Przypadki zdrady chrześcijańskich rycerzy i ich dalszej przemiany ze swoich w obcych opisywali także inni niemieccy kronikarze (Wigand von Marburg, 2017, s. 311). Jednocześnie, apostazja była dla prawdziwego chrześcijanina czymś znacznie gorszym niż zbrodnie popełniane przez pogan, a także ich ataki, i często towarzyszyła jej kara (Kļaviņš, 2006, s. 260–276; Ryier, 2020, s. 13–20). Pozostaje jednak odpowiedzieć na pytanie, czy zbrodnie popełniane przez chrześcijan były kolejnym mechanizmem uruchamiającym proces transformacji z grupy swoich do grupy obcych i czy transformacja ta była jednostronna i ostateczna, czy też mogła przebiegać w dwóch kierunkach – od swoich do obcych i od obcych do swoich.

Punktem wyjścia niniejszego studium i analizy transformacji wizerunku swoich i obcych jest niewątpliwie wyidealizowany wizerunek prawego chrześcijanina, który znajdujemy na kartach kronik zakonu krzyżackiego. Natura zakonu jako instytucji duchowej i jego deklarowany cel walki z poganami determinowały określone postrzeganie przez kronikarzy zakonu samych siebie ('swoich') i krucjaty (Russell, 1975; Eihmane, 2016, s. 37–51; Leighton, 2022, s. 65). Wiele uwagi poświęcono szacunkowi braci dla wiary i Kościoła. Rycerze zakonni ukazywani byli jako wierni i czcigodni bohaterowie, a ich działania zbrojne na ziemiach pogańskich, w tym pruskich oraz litewskich, były interpretowane jako zgodne z wolą Bożą, jako święta wojna („in protectionem fidei etc. venit, volens intrare Litwaniam”, Wigand von Marburg, 2017, s. 142; Kwiatkowski, 2009, s. 472–473; Pluskowski, 2012, s. 91; Markman, 2015, s. 12; Murray, 2017, s. 199–224).

Wydarzenia opisane przez kronikarzy przedstawiają chrześcijańskich ich uczestników jako pobożnych, szlachetnych, hojnych, posłusznych Bogu, pokornych, odważnych, miłosiernych i nieustraszonych ludzi, którzy odważnie walczą z silnymi wrogami chrześcijaństwa (Petri de Dusburg, 1861, s. 139; Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 710; Wigand von Marburg, 2017, s. 160; Ryier, 2023, s. 30–31). Typowy i charakterystyczny opis chrześcijańskich rycerzy można znaleźć w kronice Nicolausa von Jeroschina (2016), który przedstawia ich jako sumiennych mnichów w swoich nabożeństwach, czuwaniach i klęczeniu w modlitwie, mimo to atakujących pogan z odwagą rycerzy w nieustraszonej walce, którą prowadzili przeciwko nim (s. 213).

Rycerze byli oczywiście tylko ludźmi i mogli również popełniać przestępstwa. Były to jednak wyjątki i zawsze byli karani za swoje złe zachowanie. Tak, na przykład, Wigand z Marburga wspomina brata Jana de Gindorfa, który:

z wezbranej złości, którą nosił od dawna w swoim sercu z powodu pouczeń, które znosił od mistrza pomimo swoich zasług, powodowany podszeptem złego ducha w przejściu przebił nożem jego głowę. Oczywiście, bezzwłocznie został z powodu tej winy uwięziony, gdzie w cierpieniu dokończył żywota (Wigand von Marburg, 2017, s. 168)².

Natomiast w wielu przypadkach zbrodnie rycerzy nie były spowodowane ich wrodzoną grzesznością, ale kuszeniem diabła. Podkreślano przypadki

---

2 „Quem frater Johannes de Gindorf ex concepta malicia, quam gessit dudum in corde suo propter correctiones, quas meritis suis exigentibus a magistro sustulerat, ductu impulsu maligni spiritus cultello transfixit caput eius in transitu. Nec mora propter hoc forefactum incarceration, ubi in dolore vitam terminavi” (Wigand von Marburg, 2017, s. 168).

skutecznego przezwyciężenia tego rodzaju pokus przez braci (Petri de Dusburg, 1861, s. 149, 189; Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 710; Wigand von Marburg, 2017, s. 160). Przykładowo, Nicolaus von Jeroshin (2016) opisuje jednego z mnichów zakonu, brata Albrechta, mówiąc, że w młodości diabeł użył swoich sztuczek, aby wzbudzić w nim pragnienia ciała, które pochłaniały go i powodowały wielkie cierpienie, ale „czysty” Boży wojownik opierał się ze wszystkich sił, ograniczając swoje pragnienia poprzez głodzenie się i innymi sposobami zarówno w dzień, jak i w nocy (s. 213; Nicolaus von Jeroschin, 1861, s. 520). Zatem, jako prawi chrześcijanie bracia starali się jak najlepiej oprzeć diabelskiej próbie zasiania ziarna zła w ich duszach. Jeśli nie dali rady oprzeć się pokusie, wynikłe z tej kapitulacji przestępstwo było niezmiennie karane. Taka kara (zazwyczaj wymierzona przez Boga) przywracała równowagę chrześcijańskiego świata i stanowiła przykład dla innych braci (Ryier, 2020, s. 14–22).

Jeśli chodzi o dewastację ziem, niszczenie zamków i miast, chwywanie i zabijanie wrogów, działania te były postrzegane jako integralna część ówczesnych kampanii wojennych (Wigand von Marburg, 2017, s. 172). Ponieważ zbrojne działania przeciwko Prusom oraz Litwinom były prowadzone w imieniu Boga i miały na celu ochronę wiary, otrzymały one Bożą aprobatę, przebaczenie i pomoc: „Stąd bracia z niezmiernymi łupami danymi im od Boga śpieszą do Kalisza” („Unde fratres cum infinita rapina ipsis a Deo data festinant in Kalis”, Wigand von Marburg, 2017, s. 174).

Chrzest jako katalizator transformacji od obcego do swojego

Ponieważ główną misją braci zakonu była obrona wiary i szerzenie wartości chrześcijańskich na okolicznych pogańskich ziemiach, z tego logicznie wynikało, że jednym z głównych mechanizmów transformacji z obcych na swoich zostało przyjęcie chrześcijaństwa przez pogan, czyli ich chrzest. W istocie motyw ten jest kluczowy w kronikach zakonów militarynych, a przypadki chrztu są szczególnie podkreślane przez kronikarzy (Trupinda, 1999, s. 47). Podkreślano nie tylko fakt chrztu, ale często tworzono charakterystykę nowo ochrzczonych, która wyraźnie odróżniała „nowych” chrześcijan od „starych” pogan.

Chrzest przedstawiano jako wydarzenie uzdrawiające duszę, umożliwiające przemianę niewiernego w chrześcijanina. To właśnie o uzdrowieniu duszy poprzez chrzest mówi Nikolaus von Jeroshin, opisując chrzest sudowskiego (jaćwieskiego) szlachcica Russigena, który wraz z rodziną opuścił Sudowię (Jaćwież) i przybył do Bałgi, gdzie został przyjęty przez

swoich braci (Nicolaus von Jeroschin, 2016, s. 198; 1861, s. 502). Nie został jednak wpuszczony do świątyni na nabożeństwo, mimo iż wyraził taką wolę, ponieważ nie został jeszcze ochrzczony. Kiedy wyjaśniono mu powód, dla którego został wyłączony z tego świętego aktu, szybko przyjął chrzest, oczyszczając i „uzdrawiając” w ten sposób swoją duszę (Nicolaus von Jeroschin, 2016, s. 198; 1861, s. 502). Fragment ten pozwala nam nie tylko dostrzec wielką wagę, jaką przywiązywali członkowie zakonu do chrztu pogan, ale także prześledzić transformację postrzegania poganina/neokatechumena i jego akceptacji przez innych chrześcijan. Jednocześnie przyjęcie do służby jest symbolicznym punktem granicznym tego przejścia od ‘obcego’ do ‘swojego’ (Taylor, 1989).

Jednym z najskuteczniejszych mechanizmów podkreślających sakralność przejścia było użycie mistycznych symboli, wskazujących na interwencję Boga w te wydarzenia i Jego aprobatę dla przemiany ‘obcego’. Boska legitymizacja sakramentu dokonywała się dzięki łatwo rozpoznawalnej symbolice chrześcijańskiej, jak i poprzez opisy manifestacji boskich mocy. Henryk z Łotwy, opisując działalność misyjną braci wśród Liwów, opowiedział więc o chorym człowieku, który wezwał swojego brata i poprosił o chrzest. Życzeniu temu uczyniono zadość wbrew protestom otaczających go kobiet. Człowiek ten zmarł mimo tego, że przyjął chrzest, ale tuż przed śmiercią został obdarzony boską łaską – kiedy umierał, inny nawrócony, który znajdował się obok, wyznał, że miał wizję aniołów niosących duszę tego człowieka do nieba (Heinrici Chronicon Lyvoniae, 2003, s. 28). Jego podróż do nieba może być postrzegana jako symboliczna transformacja, przeniesienie ze świata zła, świata niewiernych do świata własnego.

Być może najbardziej przekonujący dowód przemiany pogan po ich chrzcie, a zarazem ilustracja światopoglądu średniowiecznego chrześcijańskiego kronikarza, znajduje się w kronice Nikolausa von Jeroshina: „Zobacz, jak cudownie i łaskawie Bóg traktuje swoje stworzenie i jak przekształca swoje stworzenia” („Nû sêt, wi wundirlich katt got nach sinre tuginde gebot sine geschefde handelín und wi er wil vorwandelín”, Nicolaus von Jeroschin, 2016, s. 209–210; 1861, s. 516). Jako przykład tej przemiany autor przytacza Skumantasa, który wcześniej był znany jako gorliwy prześladowca i morderca chrześcijan. Mimo tego po chrzcie Bóg go zmienił. Od czasu chrztu ten bohater walczył z całych sił o honor wiary, którą chronił tak wytrwale, jak wcześniej próbował ją skrzywdzić, i stał się bardzo lojalnym przywódcą chrześcijan przeciwko wrogom Boga. W zamian Bóg zamierzał wyrwać Skumantasa z tego przemijającego życia i dać mu „życie wieczne” (Nicolaus von Jeroschin, 2016, s. 209–210; 1861, s. 516–517).

W tym miejscu należy zauważyć, że bracia i kapłani krzyżowcy, prowadzący prawe życie, ale pochodzący ze środowiska pogańskiego, zajmowali

szczególne miejsce w kategorii ochrzczonych ludów i zostali osobno wyróżnieni przez kronikarzy. Przykładowo, *Kronika Starsza Oliwska* opowiada o synu poganina o imieniu Matta, który nawrócił się na chrześcijaństwo, został Hermanem i prowadził prawe, bogobojne życie. Był ten brat bardzo oddanym i dobrym mężem, mocnym w wierze i pozostawił po sobie wiernych synów i córki, wnuków i wnuczki, prawnuków i prawnuczki, którzy do dziś są prawdziwymi czcicielami Boga i wyznawcami wiary chrześcijańskiej (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 597)³.

Apostazja ochrzczonych pogan

Niemniej jednak wspomniana transformacja nie zawsze była ostateczna. Nowo nawróceni sami mogli ponownie stać się obcymi, co zwykle było wynikiem ich powrotu, w tym wielokrotnego, do pogaństwa. Warto zauważyć, że w opisach kronikarzy zakonu zmianom tym podlegali nie tylko poszczególni mieszkańcy sąsiednich pogańskich terytoriów, ale także ich władcy. Najbardziej wyrazistym przykładem jest tutaj władca Litwy Mendog, który przyjął chrzest w 1251 r., a koronowany został w 1253 r. (Rowell, 1994, s. 37). Wydarzeniu temu poświęcono szczególną uwagę w chrześcijańskich narracjach, co niewątpliwie nadało koronacji pogańskiego władcy szczególne znaczenie i postawiło go na równi z innymi władcami. Niemniej jednak wkrótce po chrzcie Mendog powrócił do czczenia starych pogańskich bogów, co przypieczętowało jego powrót do dawnej kategorii 'innego' w oczach kronikarzy.

Należy zauważyć, że tego typu transformacja była opisywana emocjonalnie i metaforycznie przez kronikarzy, którzy sięgali do sugestywnych i wywołujących wstręt obrazów. Takie historie można znaleźć nie tylko we wczesnych źródłach, takich jak kronika Henryka Łotysza, ale także w późniejszych źródłach, takich jak *Nowa Kronika Pruska* Wiganda z Marburga. Ten ostatni również porównuje żmudzką szlachtę, która wyrzekła się wiary, do psa powracającego do „swych wymiocin”: „et abierunt pagani et revertuntur in pristinum errore, sicut canis rediens ad vomitum” (Heinrici Chronicon Lyvoniae, 1874, s. 7; Wigand von Marburg, 2017, s. 146).

Interesujące, że wizerunek psa wielokrotnie pojawia się w kronikach zakonu w interesującym nas kontekście. Piotr z Dusburga, opisując

3 „Hic omnino deuotus et bonus fuit, constans in fide, qui reliquit post se fideles filios et filias, nepotes et neptas et pronepotes et proneptas, qui hodierna die veri sunt Dei amatores et Christiane fidei professores” (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 597).

apostazję, odwołuje się do obrazu psa pożerającego ciało apostaty Bartha i wyrwywającego mu serce, siedlisko zdrady i podstęp:

I oto pies rzucił się na tego, który został zabity, rozszarpując go zaciekle, i rozrywając jego lewy bok, a jego serce, znane z tak wielkiej zdrady i podstępu, zostało wyrwane z jego ciała i pożarte w obecności wielu chrześcijan (Petri de Dusburg, 1863, s. 147)⁴.

Nikolaus von Jeroshin tworzy jeszcze bardziej emocjonalny opis śmierci Skumantasa. Kronikarz pisze, że gdy leżał on martwy, przesiąknięty własną krwią, podszedł do niego jeden z jego własnych psów i pomijając liczne otwarte rany, które zmarły miał wszędzie oprócz lewego boku, zmasakrował go, warcząc zaciekle, gryząc go i wyrwywając kawałki z ciała apostaty. W końcu wyrwał mu serce, które w swoim czasie zrodziło tak wiele złych planów, a ponieważ był głodny, zjadł je na oczach chrześcijan, którzy przechodzili w pobliżu i byli świadkami tego niezwykłego zdarzenia (Nicolaus von Jeroschin, 1861, s. 517).

Należy zauważyć, że obraz psa pojawiający się w kronikach zakonu charakteryzuje się wysoką symboliką i ma szczególne znaczenie w kontekście przejścia obiektu z kategorii przyjaciela do kategorii wroga. Nawet we wczesnochrześcijańskich tekstach pies, jako nieczyste stworzenie kojarzone z kontaktem z nieczystościami, był symbolem odrzucenia lub upokorzenia (Basson, 2006, s. 93–94; Collins, 2000). Tak na przykład apostoł Paweł nazywa fałszywych apostołów „psami” (Flp 3:2). Ci, którzy są odcięci od królestwa niebieskiego lub prześladowcy, również są tak określanii (Objawienie 22:15; Ps 22:16).

Ponadto kronikarze szeroko wykorzystywali metaforyczny opis przyczyny takiego zaprzeczenia, jak diabeł, starożytny wąż, jadowity smok, spiskujący przeciwko chrześcijanom i ich świętej misji. Przykład takiej metafory można znaleźć w *Kronice ziem Pruskiej*, gdzie autor opisuje pierwsze pruskie wyrzeczenie się chrześcijaństwa:

Starożytny wąż, jadowity smok, wróg rodzaju ludzkiego, nie jest w stanie długo znieść takiego powodzenia wiary i chrześcijan, a mianowicie, że święty kościół dotarł do granic Prus, boski obrządek rozprzestrzenił się, poganie byli zdeorientowani, chrześcijanie się radowali, znaki zostały wznowione, nowe cuda zostały dokonane, jakby uderzony od wewnątrz śmiertelną raną swojej złośliwości, zaczął knuć na tysiąc sposobów i budować różne intrygi, by niepostrzeżenie wlewać swoją truciznę, niszczyć

---

⁴ „Quem sic interfectum canis ejus diris morsibus est aggressus, et aperiens latus ejus sinistrum, cor ejus, quod tot prodicionum et fraudum conscium fuit, de corpore extraxit, et in presencia Cristianorum plurium devoravit” (Petri de Dusburg, 1863, s. 147).

winnicę Pańską i siał kąkol na polu Pańskim (Petri de Dusburg, 1861, s. 66–67)⁵.

Podobną interpretację podaje Piotr z Dusburga, opisując piątą apostazję Prusów i mówiąc, że Nattangowie, „za namową diabła, powrócili do zwykłego zła i ponownie popełnili grzech apostazji na hańbę Jezusa Chrystusa”⁶ (Petri de Dusburg, 1861, s. 160). Kronikarz wspomina również o prawdziwych, bardziej prozaicznych powodach apostazji ochrzczonych ludów. W szczególności Piotr z Dusburga wskazuje na pragnienie Samba o imieniu Bonce, aby mieć jednocześnie dwie żony, wbrew nauczaniu chrześcijańskiemu, jako powód jego buntu i podżegania innych Prusów (Petri de Dusburg, 1863, s. 136).

Pomiędzy swoim i obcym

Osobną kategorię w omawianej hierarchii stanowią osoby, które na jakiś czas przestały być postrzegane przez kronikarzy zakonu jako ‘obce’, ale nigdy nie stały się ‘swoimi’. Mowa tu przede wszystkim o obietnicy przyjęcia chrztu złożonej wobec rycerzy zakonnych, która jednak nigdy nie doszła do skutku. Najbardziej jaskrawy w tym względzie jest przypadek wielkiego księcia litewskiego Giedymina, który chcąc uzyskać wsparcie Rzymu w walce z zakonem krzyżackim, w 1323 r. wysłał listy do papieża Jana XXII, wyrażając gotowość przyjęcia chrztu i ochrzczenia państwa (Rowell, 1990, s. 63–98). Kiedy jednak dwa lata później legaci papiescy przybyli do Wilna⁷, powiedziano im, że litewski władca nigdy nie miał takiego zamiaru. Doprowadziło to do tego, że obraz Giedymina w kronikach zakonu inflanckiego i krzyżackiego jest niezwykle sprzeczny. Z jednej strony przedstawiano go jako władcę, króla (zgodnie z zachodnią tradycją tytułowania), silnego i odważnego wojownika i przywódcę armii, a z drugiej tworzono jego obraz jako wroga wiary i chrześcijan:

5 „(...) serpens antiquus, draco venenosus, humani generis inimicus, tantam prosperitatem fidei et fidelium diu sustinere non valens, ecclesiam scilicet sanctam in Prussie partibus dilatari, cultum divinum ampliari, infideles confundi, exaltari Cristianos, innovari signa, inmutari mirabilia, quasi letali vulnere malicie sue interius sauciatus, cepit mille modis cogitare et variis machinationibus procurare, qualiter venenum suum posset latenter infundere, vineam domini demoliri, et in agro domini zizanium superseminare” (Petri de Dusburg, 1861, s. 66–67).

6 „(...) dyabolico spiritu instigante, consuetam maliciam innovantes, in obprobrium Jesu Christi apostasie vicium iterum commiserunt” (Petri de Dusburg, 1861, s. 160).

7 Stolica Wielkiego księstwa Litewskiego założona przez Giedymina w roku 1323.

Ten bezbożny wróg wiary i chrześcijan, jak głuchy aspid, zamknął uszy na zbawienne napomnienia pana papieża, które wspomniani posłańcy z szacunkiem mu wyjaśnili; bo kiedy powinien był pomyśleć o zbawieniu siebie i swojego ludu, a mianowicie o tym, jak mógłby przyjąć obrzęd chrztu z godnością i honorem, on, podążając śladami swoich poprzedników, skierował wszystkie swoje wysiłki na zrujnowanie wiary i chrześcijan (Petri de Dusburg, 1861, s. 191)⁸.

Cytat ten wyraźnie ilustruje przemianę, jaką poganin mógł przejść w wyniku chrztu – „kiedy powinien był pomyśleć o zbawieniu swoim i swego ludu, a mianowicie o tym, jak mógłby godnie i z honorem przyjąć obrzęd chrztu”, ale tego nie uczynił, zamykając uszy na zbawcze napomnienia papieża „jak głuchy aspid”, pozostając poganinem lub „obcym”. Pod tym względem proces chrztu można przyrównać do zbawczej przemiany i wyzwolenia, podczas gdy odmowa chrztu jest zdradą.

Zbrodnie rycerzy chrześcijańskich jako czynnik transformacji

Jak wspomniano powyżej, mimo swej czystości i pobożności, a także podjętego zobowiązania do służby Bogu i wypełniania świętej misji, bracia rycerze pozostawali ludźmi, którym nieobce były także słabości i występki. Do najbardziej charakterystycznych wykroczeń przeciwko pobożności należą przestępstwa przeciwko sprawiedliwości, nielegalne wzbogacanie się oraz nieuprawnione dysponowanie majątkiem Kościoła lub zakonu. Henryk Łotysz opowiada o pewnym pielgrzymie rycerzu Godfrydzie, który przybył do Liwów, aby pełnić obowiązki sędziowskie, zebrał dużo pieniędzy i przywłaszczył sobie ich większość. Kiedy inni pielgrzymi dowiedzieli się o tym wykroczeniu, postanowili surowo go ukarać. Ponieważ postępował niesprawiedliwie, uciskając biednych, uniewinniając winnych i okradając nawróconych, sprawiedliwy sąd Boży przyniósł mu wielką hańbę, aby przerazić innych, i według innych relacji zmarł „najbardziej haniebną śmiercią” (Heinrici Chronicon Lyvoniae, 2003, s. 70).

Należy zauważyć, że chociaż takie przestępstwa są rzadko wspomniane w kronikach zakonów, ich opis miał wyraźnie służyć jako ilustracja i przestroga. Co więcej, kara, o której mowa powyżej, była nieuchronna.

---

8 „(...) idem prophanus fidei hostis et fidelium, tanquam aspis surda, obturavit aures suas ad salutaria monita domini pape, per dictos nuncios eidem cum omni diligencia proposita, quia dum de salute sua et suorum cogitare debuerat, quomodo scilicet posset digne et cum reverencia debita suscipere baptismatis sacramentum, ipse sequens vestigia predecessorum suorum, totum conatum suum in destructionem fidei et fidelium convertit” (Petri de Dusburg, 1861, s. 191).

Jednakże, w zależności od stopnia naruszenia praw i moralności zakonu, mogła ona równie dobrze polegać na prostym pouczeniu, jak i na surowej karze cielesnej, a nawet skutkować wydaleniem ze zgromadzenia, co można wytłumaczyć wielką rolą, którą odgrywała przynależność pewnej osoby do grupy społecznej. Autor *Starszej Kroniki Oliwskiej* pisze o Samborusie, który

odrzucając bojaźń Bożą, zamienił pobożność w ciernie bezbożności i powodowany bezbożnymi wyrzutami sumienia, z lekkomyślną zuchwałością usiłował odebrać jałmużnę, którą hojną ręką dawał, obdarowując klasztor Mistwgia wspomnianymi posiadłościami i samego Pana, to jest Jezusa Chrystusa, z własnej woli czyniąc właścicielem tych posiadłości (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 603)⁹.

Przestępca nie czekał długo na zapłatę za występki; nadeszła ona w postaci biskupa Fermo, legata Stolicy Apostolskiej („duchowego miecza” według kronikarza), który nałożył karę ekskomuniki. W jej wyniku Sambor uciekł z kraju i zmarł na obcej ziemi. W tym miejscu można podkreślić przemianę, jaką przeszedł ten bohater z punktu widzenia kronikarza, a mianowicie jego wyrzucenie z koła ‘swoich’ oraz przejście ze strony światła na stronę ciemności – „zamienił pobożność w ciernie bezbożności”.

Często tego typu przestępstwa (a czasem poważniejsze, takie jak morderstwo) tłumaczono nie tylko złym temperamentem lub słabością ducha, ale interwencją złych sił, diabła, który przeniknąwszy do duszy dobrego chrześcijanina, powodował takie zmiany. W ten sposób, na przykład, *Starsza Kronika Oliwska* wyjaśnia zabójstwo magistra przez jednego z braci rycerzy, który dzień wcześniej został przez niego skarcony za wcześniejsze wykroczenie. Ten brat, „zawładnięty przez złego ducha”, ugodził magistra w głowę i zabił:

Z tego powodu cała kapituła czcigodnych braci na zamku Mariackim oraz wszyscy mnisi i świeccy w całym kraju byli przepełnieni żalem i smutkiem. A nieszczęsny człowiek, który popełnił tak wielką zbrodnię, został uwięziony i uduszony bez skruchy – jego szyja została złamana – przez tego, którego wolę spełnił, a mianowicie podstępno diabła (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 610–611)¹⁰.

9 „Similiter predictus Zamborius, patruus ducis Mistwgi, timore Dei postergato pietatem vertit in impietatis spinam et elemosinam, quam larga manu fecerat, monasterio dando Gmewam cum hereditatibus prenarratis et ipsum dominum, nempe Jesum Christum, earundem hereditatum voluntarie fecerat possessorem, iniqua ductus penitencia ausu temerario nusus est spoliare” (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 603).

10 „Propter quod totus ille fratrum reuerendorum conuentus in castro s. Marie et omnes in tota terra tam religiosi quam seculares in luctum et lamentum miserabile sunt conuersi. Et ille miser, qui tantum scelus perpetravit, inclusus in carcere per eum, cuius voluntatem adimpleuit,

Jak widać z tego fragmentu, brat, który popełnił taką zbrodnię – morderstwo – został natychmiast ukarany, nie przez rycerzy zakonu, ale przez diabła, który wkradł się do jego duszy i zadał brutalny cios.

Niemniej jednak, nawet zbrodnia popełniona przez chrześcijańskiego brata, choć towarzyszyła jej nieuchronna kara, która miała pouczające oraz ideologiczne znaczenie, niekoniecznie czyniła z niego obcego. Tym, co nieodmiennie poprzedzało taką przemianę, było wyrzeczenie się wiary przez prawdziwego chrześcijanina, czyli apostazja. Mimo że przypadki te są niezwykle rzadko wspomniane przez kronikarzy, co niewątpliwie jest konsekwencją ogólnego ideologicznego obrazu kronik zakonnych, opisywane fragmenty mają niezwykle emocjonalny i metaforyczny charakter.

Apostazja chrześcijańskich rycerzy

Apostazja była gorsza dla prawdziwego chrześcijanina niż zbrodnie popełniane przez pogan w trakcie ich ataków. W jej wyniku chrześcijanie niezmiennie stawali się wrogami prawdziwej wiary lub obcych, i co nie mniej ważne – musieli zostać ukarani (Kļaviņš, 2006, s. 260–276). Należy zauważyć, że fragmenty te są opisywane przez kronikarzy bardzo rzadko, w przeciwieństwie do przypadków wyrzeczenia się wiary przez ochrzczone ludy, co niewątpliwie można wytłumaczyć ideologicznymi celami kroniki i potrzebą przedstawienia członków zakonu jako prawych chrześcijan, czystych ciałem i duszą, prowadzących słuszną wojnę ze złem (Ryier, 2023, s. 30–31).

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na to, że autorzy kronik kładli szczególny nacisk na sukces chrześcijan w konfrontacji z diabłem, zachęcającego ich do wyrzeczenia się nauk Chrystusa i przejścia na łono pogaństwa. Ten konflikt jest porównywany do wojny dobra ze złem, próbującym przeniknąć do duszy braci i zmusić ich do dokonania tego grzesznego przejścia. W tych fragmentach jednak podkreślona jest siła ducha prawdziwego chrześcijanina, który z powodzeniem odpiera takie ataki:

Stoczyli oni w swoim czasie wiele chwalebnych bitew przeciwko złym poganom, którzy chcieli zmusić ich siłą broni do porzucenia Boga i Jego przykazań oraz oddania się pogańskiemu stylowi życia i życia w grzesznym odstępstwie. Ale Bóg dał im odwagę, by pokonać złego Antiocha, który został potępiony jako korzeń grzeszności, ponieważ niegodziwie kusił lud Boży do wielkiego grzechu i był przyczyną wielu niegodziwości.

---

videlicet iniquum dyabolum, collo fracto fuit absque penitencia suffocatus” (Die Aeltere Chronik von Oliva, 1874, s. 610–611).

Unicestwili go i jego hordy tak całkowicie, że byli w stanie ustanowić pokój i bezpieczeństwo oraz oczyścić święte miejsca Świątyni, które zostały zbezczeszczone przez pogan (Nicolaus von Jeroschin, 2016, s. 34; 1861, s. 312)¹¹.

Natura zakonu jako instytucji duchowej i jego deklarowany cel walki z poganami determinowały postrzeganie siebie i ich krucjaty przez kronikarzy zakonu. Właśnie dlatego tak wiele uwagi poświęcono szacunkowi braci dla wiary i Kościoła, a rycerze zakonni ukazywani byli jako wierni i czcigodni bohaterowie, zaś ich działalność militarna na ziemiach litewskich – jako wola Boża, czyli święta wojna. Chociaż relacje o apostazji chrześcijan i ich zbrodniach spotykają się w kronikach zakonnych, są one niezwykle rzadkie, ale jednocześnie są to fragmenty o dużym ładunku emocjonalnym i pouczającym.

Wnioski

Analiza kronik zakonu krzyżackiego, powstałych podczas tak zwanych krucjat bałtyckich, czyli zbrojnej konfrontacji między rycerzami chrześcijańskimi z jednej strony a poganami z drugiej, pozwala nam nie tylko wyłonić grupy swoich i obcych, na podstawie przynależności do prawdziwej wiary z punktu widzenia członków zakonu, ale także prześledzić przemianę, jaką przechodzą poganie po chrzcie lub chrześcijaństwo po ich zbrodniach i apostazji. Idee te, oparte na czynnikach psychologicznych, kulturowych oraz socjalnych samoidentyfikacji i identyfikacji jednostki w społeczeństwie, a także na fundamentach religijnego i ideologicznego światopoglądu średniowiecznego człowieka, zostały wykorzystane przez kronikarzy zakonu krzyżackiego do uzasadnienia konieczności świętej wojny z poganami (krucjaty) zamieszkującymi sąsiednie ziemie, a także ich chrztu.

Właśnie dlatego jednym z głównych tematów, któremu kronikarze nadają szczególne znaczenie, jest chrzest pogan, przedstawiany jako oczyszczenie i uzdrowienie ich dusz. Na szczególną uwagę zasługują poganie, którzy nie tylko przechodzą rytuał chrztu, ale także sami stają się braćmi zakonu i włączają się w walkę z niewiernymi. Po tej przemianie

11 „Und wi si strittin in der zit manchin lobelichin strit ken den argin heidin, dim it strengin vrei-din si darzu getwungin han wolden, daz si gar vorlan hettin den obirstin got und siner e gebot unt hettin sich irgebin in ir heidenischiz lebin nach suntlichir abekust; do stercte ires herzin brust got zu den selbin stundin, daz si ubirwundin den argin Anthiochum, der da genant was darum ein wurzele der sundin, want er pflac erlich schundin daz gotis volc zu sundin groz, der do vil uz im intsproz” (Nicolaus von Jeroschin, 1861, s. 312).

nawróceni stają się bliscy w swoim wizerunku braciom, są przychylnie opisywani przez autorów kronik i przedstawiani jako postacie, które przeszły na stronę prawdy. Temu służą mistyczne historie opisujące ukazywanie się świętych lub wizje przenoszenia ich dusz do nieba, odczytywane jako znak Bożej aprobaty i uznania tej przemiany, mające szczególne znaczenie.

Niemniej jednak chrzest pogan nie zawsze był udanym i trwałym przejściem na stronę wiary. W niektórych przypadkach ochrzczeni poganie wyrzekali się przyjętej wiary i stawali się apostatami. W tym przypadku następował odwrót do kategorii wrogów lub obcych. Niewątpliwie takie wyrzeczenie nie mogło pozostać niezauważone przez boskie moce i musiało zostać ukarane. Wynikało to z chrześcijańskiej ideologii kronik zakonu, a także z potrzeby przekucia zdarzenia na przestrożę dla czytelników. Z tego powodu ci, którzy wyrzekają się wiary i przynoszą szkodę chrześcijanom, są prawie zawsze karani, często śmiercią. Szczególną rolę odegrały tu dobrze znane święte chrześcijańskie symbole boskiej kary i sprawiedliwości (np. pies pożerający wnętrzności i zdradzieckie serce poganina, który wyrzekł się wiary) budujące symboliczny wymiar zdarzenia i wywołujące poruszenie emocji. Metaforyczne obrazy i charakterystyki apostatów służyły temu samemu celowi.

Osobne miejsce w proponowanej strukturze zajmują grupy, które nie zakończyły swojej przemiany i znajdują się w stanie pośrednim między swoimi a obcymi. Do tej warunkowej kategorii możemy zaliczyć tych, którzy wyrazili zgodę na chrzest, ale nie wywiązali się z obiecanej przemiany. Obraz uczestników tej grupy charakteryzuje się wyraźną sprzecznością i zwykle występuje w nim równowaga między cechami neutralnymi i negatywnymi.

Stosunkowo problematyczna jest również definicja przemiany chrześcijan, którzy popełniają drobne lub poważne wykroczenia. Pomimo tego, że obraz chrześcijan przedstawiany w kronikach jest w dużym stopniu wyidealizowany, bracia rycerze i członkowie zakonu są przede wszystkim ludźmi i nie są im obce słabości. W związku z tym autorzy, choć nieczęsto, opisują takie przypadki, które nie prowadzą do przejścia chrześcijan z kategorii swoich do grona obcych, choć towarzyszy im niezmienna kara, której surowość różni się w zależności od wagi przewinienia. Fragmenty te, choć nie przedstawiają całkowitej przemiany chrześcijan, są przede wszystkim pouczające, przedstawiając czytelnikowi przykład, który unaczni naukę i stanowi przestrożę. Niemniej jednak, jeśli brat dopuści się zdrady w swojej misji walki o wiarę i przeciwko poganom, wówczas sam przechodzi do kategorii wroga lub obcego. W tym przypadku apostazja, czyli rezygnacja z wiary, jest najgorszym wykroczeniem, które natychmiast przenosi człowieka do kategorii wroga wiary i chrześcijaństwa.

Kroniki zakonu charakteryzują się zatem obecnością złożonego i wielowarstwowego komponentu ideologicznego służącego głównemu celowi chrześcijańskiego kronikarza – uzasadnieniu działalności i misji zakonu, realizowanej również poprzez kontrast między światem chrześcijaństwa i pogaństwa, a także podkreśleniu możliwości i jednocześnie ważnej roli przypisywanej symbolicznemu przejściu ze świata innych do świata własnego lub ze świata ciemności do świata światła lub świata Boga.

BIBLIOGRAFIA

Źródła opublikowane

- Brundage, J.A. (red.). (2003). *The Chronicle of Henry of Livonia. Henricus Lettus*. New York: Columbia University Press.
- Die Aeltere Chronik von Oliva*. (1874). W: Th. Hirsch, M. Töppen i E. Strehlke (red.), *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 5. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Fischer, M. (red.). (2016). *The Chronicle of Prussia by Nicolaus von Jeroschin. A History of the Teutonic Knights in Prussia, 1190–1331*, ser. *Crusade Texts in Translation*, t. 20. London – New York: Routledge.
- Nicolaus von Jeroschin. (1861). *Kronikę von Pruzinlant*. W: Th. Hirsch, M. Töppen i E. Strehlke (red.), *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Pertz, G.H. (red.) (1874). *Heinrici chronicon Lyvoniae*. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Petri de Dusburg. (1861). *Cronicon Terrae Prussiae*. W: Th. Hirsch, M. Töppen i E. Strehlke (red.), *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Zonenberg, S. i Kwiatkowski, K. (red.). (2017). *Wigand von Marburg, Nowa Kronika Pruska*. Toruń: TNT.

Opracowania

- Armstrong, K. (1988). *Holy War*. London: Macmillan.
- Baronas, D. i Rowell, S.C. (2013). *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore.
- Bartlett, R. (1994). *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. Princeton: Princeton University Press.
- Christiansen, E. (1980). *The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100–152*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Classen, A. (2002). Introduction: The Self, the Other, and Everything in Between: Xenological Phenomenology of the Middle Ages. W: A. Classen (red.), *Meeting the Foreign in the Middle Ages*. New York: Routledge.

- Ehlers, A. (2017). The Crusade of the Teutonic Knights against Lithuania Reconsidered. W: A.V. Murray (red.), *Crusade and conversion on the Baltic frontier, 1150–1500*. London: Ashgate, 21–44.
- Jensen, K.V. (2016). Holy War – Holy Wrath! Baltic wars between regulated warfare and total annihilation around 1200. W: Salonen, Kirsi, and Katajala-Peltomaa, Sari (red.), *Church and belief in the Middle Ages*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016, 227–250.
- Kļaviņš, K. (2006). The Ideology of Christianity and Pagan Practice among the Teutonic Knights: The Case of the Baltic Crusades. *Journal of Baltic Studies*, nr 37(3), 260–276.
- Kowalczyk, S. (1986). *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*. Wrocław: Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna.
- Kwiatkowski, K. (2009). „Christ ist erstanden...” i chrześcijanie zwyciężają!: sakralizacja w porządku liturgicznym zbrojnej walki przeciwko poganom jako element określający tożsamość członków korporacji zakonu niemieckiego w Prusach. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 4, 471–489.
- Leighton, G. (2022). *Ideology and Holy Landscape in the Baltic Crusades*. Leeds: ARC Humanities Press.
- Łowmiański, H. (1954). Agresja Zakonu Krzyżackiego na Litwę w wiekach XII–XV. *Przegląd Historyczny*, nr XLV (2/3), 338–371.
- Markman, K. (2015). *Between Two Worlds: A Comparative Study of the Representations of Pagan Lithuania in the Chronicles of the Teutonic Order and Rus'*. PhD dissertation. Los Angeles: University of California.
- Matuzova, V. (2001). Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg. W: A.V. Murray (red.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier: 1150–1500*. London–New York: Routledge.
- Mažeika, R. (2009). Violent Victims? Surprising Aspects of the Just War Theory in the Chronicle of Peter von Dusburg. W: A.V. Murray (red.), *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier: 1150–1500*. London–New York: Routledge, 123–137.
- Miltzer, K. (1999). From the Holy Lands to Prussia: the Teutonic Knights between Emperors and Popes and their Policies until 1309. W: J. Sarnowsky (red.), *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*. London – New York: Routledge.
- Mink, L. (1968). Philosophical Analysis and Historical Understanding. *Review of Metaphysics*, nr 31, 667–698.
- Murray, A.V. (2017). Heathens, Devils and Saracens. Crusader Concepts of the Pagan Enemy during the Baltic Crusades (Twelfth to Fifteenth Centuries). W: T.K. Nielsen i I. Fonnesberg-Schmidt (red.), *Crusading on the Edge: Ideas and Practices of Crusading in Iberia and the Baltic Region, 1100–1500*. Turnhout: Brepols, 199–224.

- Pohl, W. (1998). Introduction: Strategies of Distinction. W: W. Pohl i H. Reimitz (red.), *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities*, 300–800. Leiden: Brill, 1–15.
- Rowell, S.C. (1994). *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rowell, S.C. (1990). Pagans, peace and the Pope 1322–1324: Lithuania in the Centre of European Diplomacy. *Archivum Historiae Pontificiae*, 28, 63–98
- Russell, F.H. (1975). *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Ryier, Y. (2020). To the issue of the phenomenon of “God’s punishment” of pagans of Lithuania for their attacks on the Christian lands of the Teutonic Order in the Order chronicles of the 14th century. *Rocznik Przemyski*, nr 1(25), 13–23.
- Ryier, Y. (2023). The Self and the Other, or Christian Knights and Pagan Lithuanians in the Chronicles of the Teutonic Order from the Fourteenth Century. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, nr 20(2), 23–40.
- Trupinda, J. (1999). *Ideologia Krucjatowa w Kronice Piotra z Dusburga*. Gdańsk: Ferberiana.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urban, W.L. (1994). *The Baltic Crusade*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center.
- White, H. (1987). *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2010). Struktura narracji historycznej. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*, nr 1, 9–27.
- Woodward, K. (1997). Concepts of Identity and Difference. W: K. Woodward (red.), *Identity and Difference*. London: Sage/ the Open University, 1–8.

Yanina Ryier – dr, adiunkt badawczo-dydaktyczny w Instytucie Neofilologii Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Zainteresowania badawcze obejmują analizę kategorii władzy, mechanizmów jej legitymizacji oraz sakralizacji w Europie Środkowo-Wschodniej, głównie w Wielkim Księstwie Litewskim, w epoce średniowiecza oraz wczesnej nowożytności, a także studia nad wizerunkiem Litwinów-pogan w kronikach chrześcijańskich z XIII–XV w. Autorka monografii, rozdziałów w monografiach zbiorowych i ponad 40 artykułów naukowych.